

INHOUD

WOORD VOORAF 9

1. EEN JONGEN ONTDEKT MARX 13

Marx als wereldhistorische figuur

Prometheïsch vuur 15

Een jongen ontdekt Marx 16

Het geloof der kameraden 22

Hoe Marx interpreteren? 29

2. MARX EN DE JONGHEGELIANEN 37

Burgerlijke afkomst – verlichting thuis

Invloed van judaïsme – joodse geschiedenisopvatting 38

Marx op café – leeswoede – belang van literatuur 40

Belijdenisbrief aan zijn vader – beginnende breuk
met het idealisme 42

Hegel op z'n kop – Bruno Bauer – religiekritiek
– kritiek van de politieke emancipatie 43

Materialisme – Ludwig Feuerbach – de totaalmens 54

3. COMMUNISTISCH MANIFEST 65

Journalist

Parijse tijd – ontdekking van het proletariaat
– wapen van de kritiek 66

Friedrich Engels en de echte economie 68

Brussel – democratische dictator –
Communistisch Manifest 72

4. WETENSCHAPPELIJK SOCIALISME 83

*Ontwikkelingswetten – historisch materialisme:
productiekrachten/productieverhoudingen*

1848 – revolutie, of toch bijna – revolutionaire strategie 94

5. EEN FILOSOFISCHE EN EEN ECHTE MARX? 99

Armoede, emigratiedrek en journalistiek in Londen

Continuïteit in Marx' werk – ontdekking van de *Frühschriften*

– Althusser – *Das Kapital* lezen I 104

Citaten als commentaar – Marx en Dante in de hel –
Das Kapital lezen II 109

6. HET KAPITAAL 113

*Zur Kritik der politischen Ökonomie – Lassalle –
Eerste Internationale*

Kapitaal als vampier 116

Waar – gebruikswaarde en ruilwaarde – Bentham –

De mens als individu en als vermaatschappelijkt wezen

– Marx en de etnografie 118

Concrete en abstracte arbeid 125

Fetisjkarakter van de waar 126

Geld 129

Algemene formule van het kapitaal v geld als doel –
beweeglijkheid van het kapitaal v kapitaal als God 135

Arbeid als waar – uitbuiting 139

Kapitaalaccumulatie voert het kapitaal ten top en...

naar de afgrond 142

Das Kapital: tussen wet en hoop 144

7. MARX NA MARX – POSTKAPITALISME 149

Marxistische en burgerlijke economie: een dovemansgesprek

Kritische appreciatie van *Das Kapital* 151

Grundrisse – de kwestie van de machine –

informatiemaatschappij – postkapitalisme 154

Vrijheidsstrijder, dictator, wetenschapper, profeet 169

BIOGRAFISCH OVERZICHT 173

BEKNOPTE BIBLIOGRAFIE 175

NOTEN 179

WOORD VOORAF

De wereld heeft geen gebrek aan problemen, grote en kleine, al vervaagt het onderscheid tussen beide zienderogen. Misschien kenmerkt dat de actuele situatie nog het meest: geen probleem zo onbeduidend of er zit wel een grote kwestie achter. Wat eten we vanavond? Een triviale vraag, maar wat hangt daar niet allemaal aan vast? Een dreigende ecologische catastrofe, de onrechtvaardige wereldhandel, de vreselijke mens-dier-verhouding, de onzekere gevolgen van genetische manipulatie, enzovoort. En al die grote problemen hangen op hun beurt ook weer samen. Je krijgt welhaast geen hap meer door je keel. Wat te doen? Het leven lijkt een onmogelijke opdracht. Als simpele vragen over wat te eten, hoe te werken of waar te wonen slechts kunnen worden beantwoord als je inzicht hebt in de wereldcomplexiteit, ben je tot perplexiteit veroordeeld. Niemand wil de hele wereld op zijn schouders torsen. Dan lopen we nog liever met kleine steentjes in onze schoenen rond. Vervelend, maar het went. En dus schikken we ons in het onvermijdelijke of in wat we denken dat onvermijdelijk is. We steken onze kop in het zand – en de wereld draait door. Tot we op een helder moment merken dat de problemen niet zijn verdwenen en dat de grijns waarmee ze ons aanstaren alleen maar breder is geworden.

Een wereld die je grijnslachend aankijkt: dat was de grondervaring van Karl Marx, een ervaring die hem de hele tijd achtervolgde. Hij was niet in staat om zijn kop in het zand te steken. Van problemen weggijken kon hij niet, althans niet van de grote, maatschappelijke problemen. Men verweet hem vaak dat hij, de briljante filosoof, niet in staat was om zijn eigen huishouden op

orde te houden. Kleine problemen en vreselijke kwellingen waren er in zijn leven en in dat van zijn vrouw en kinderen genoeg. Het gezin leed soms honger, omdat *Herr Doktor* Marx geen brood op de plank bracht. Maar hij zag altijd verder. Niet zijn huishouden, maar de wereld wilde hij veranderen. Hij wilde wereldraadsels onthullen. Geen metafysische raadsels, want dat waren in zijn ogen schijnproblemen. Het ging hem om de echte vraagstukken, met bovenaan de prangende kwestie: hoe komt het dat mensen de wereld inrichten tot een lelijk, onwaar en onrechtvaardig monstrum en toch denken dat het de enige echte en ware wereld is? Wat vervreemdt de mens van zichzelf?

Marx' antwoord kan je in één woord samenvatten: kapitaal. De perverse gang van de wereld komt door het kapitaal. Dat lijkt een gemakzuchtig simplisme, een ontwijking. Het is bijna kinderachtig om te zeggen dat al wat fout loopt in de wereld – van de schrijnende ongelijkheid tot de klimaatcrisis of de epidemie van depressieve stoornissen – de schuld is van het kapitaal. Waarom niet de duivel, het kwaad of het lot? Dat zegt alles en niets. Toch is er een belangrijk verschil. De duivel, het kwaad en het lot zijn irrationele krachten. Ze vallen niet te begrijpen. Als het kwaad in de wereld zit, kan je daar alleen maar akte van nemen en sidderen. Daarentegen is het kapitaal een door de mens gecreëerde macht die hem is ontglipt, almaar groter werd, zich tegen de aarde en zijn bewoners keerde en de mens van zijn menselijkheid beroofde. Anders dan het kwaad, de duivel of het lot kan je het kapitaal begrijpen. Het heeft een logica die je kan ontcijferen, ongeveer zoals een geheime code of een onbekende taal. Dat vergt een grote inspanning, want je moet het kapitaal in al zijn vermommingen en transformaties ontmaskeren. Maar het is mogelijk.

Marx begrijpen is de zegetocht van het kapitaal begrijpen en over zijn schouders meekijken terwijl hij het kapitaal decodeert en de grammatica ervan opschrijft. Dat proberen we in dit boek te doen. Genuanceerd, zorgvuldig, zo helder en toegankelijk mogelijk, dus niet al te technisch. We volgen Marx op zijn schreden,

stapje voor stapje. Dat is nodig, want voor hij het kapitaal analyseerde, had hij al een hele filosofische ontwikkeling doorgeemaakt. Zonder kennis daarvan, ontgaat je veel van Marx' analyse. Nu hoef je niet noodzakelijk het hele pad van een denker af te leggen om hem te begrijpen, maar de beslissende denkstappen zet je toch het best ook eens zelf. Meedenken is het begin van begrijpen. En ook al is Marx zeker niet de meest toegankelijke auteur, als je zijn eigenaardigheden eenmaal leert kennen, valt het nog wel mee.

Marx begrijpen is ook begrijpen wat zijn werk voor de wereld betekent. Dat is heel andere koek. Geen enkele zelfstandige auteur had meer impact op de geschiedenis – op Confucius na, misschien – en dat was, zacht uitgedrukt, niet altijd een zegen. In naam van Marx gebeurden vreselijke dingen. Terwijl alle marxistische regimes de bevrijding van de mens beloofden, draaiden ze niet zelden op het tegenovergestelde uit. Wat begon als een aanklacht tegen het monsterachtige in de wereld, werd al te vaak zelf monsterachtig. Een analyse van deze paradox vergt een grondige analyse van de hedendaagse geschiedenis en gaat het thema van dit boek dan ook ver te buiten. We willen alleen Marx' ideeën onder de loep nemen. Toch kan je er niet omheen dat die ideeën zich blijkbaar goed voor monsterachtige misvormingen leenden. Dat is het uitgangspunt van onze kritische lectuur. Marx begrijpen wil zeggen: hem lezen als filosoof van de ongerealiseerde menselijke vrijheid, je volzuigen met de geweldige energie en verbeeldingskracht die zijn werk uitstraalt en daar nuttig gebruik van maken, zonder je te laten meeslepen in de waan dat Marx over alles het laatste woord heeft. Dat heeft immers niemand.

Bij het schrijven maakte ik gretig gebruik van het hoofdstuk over Marx in *Klassieke sociologen en hun erfenis*.¹ De redenering is in grote lijnen dezelfde, maar hier schets ik een veel omvattender beeld van Marx' oeuvre en de kwaliteiten en beperkingen ervan. Tot slot nog een klein mea culpa. Mijn lectuur van Marx is over vele jaren gespreid. De lectuurnotities die aan de basis van dit boek liggen, dragen daar alle sporen van. Ik las zowel de pri-

MARX BEGRIJPEN

maire teksten van Marx en Engels als veel secundaire bronnen in verschillende talen en uitgaven. Zo gebruikte ik een Duitse, een Engelse en twee Nederlandse edities van de *Thesen über Feuerbach*. Lezers die op zoek willen gaan naar de precieze bronteksten, heb ik het daarmee niet gemakkelijk gemaakt.

HOOFDSTUK 1

EEN JONGEN ONTDEKT MARX

Marx als wereldhistorische figuur

Hij prijkt op affiches, covers, pamfletten en spandoeken. Maar je ziet hem ook op postzegels, munten, T-shirts, posters, spaarpotten, bekers en koekjestrømmels. Zijn baardige kop is een van de bekendste iconen van de wereldgeschiedenis. Net zoals reclame voor Coca-Cola, kom je hem op de meest onverwachte plekken tegen. Hij werd duizenden keren uit steen gehouwen. Miljoenen mensen die in Karl Marx en zijn droom geloofden, scandeerden zijn naam. Miljoenen anderen, slachtoffers van marxistische dictators, spuwden hem uit. Sommigen bleven hem aanbidden, zelfs nadat ze door foltering afgedwongen valse bekentenissen hadden afgelegd voor rechters die zichzelf marxistisch noemden.² Hij werd tot halfgod verheven of vervloekt. Hij kwam, zag en verdeelde.

Tijdens de Koude Oorlog noemde de ene helft van de wereld zich marxistisch. De andere helft noemde zich antimarxistisch. De ene helft was in de ban van het communisme en Marx' droom van een vrije, klassenloze maatschappij. De andere helft verzette zich in naam van de vrijheid tegen dat communisme en beschouwde Marx' droom als een nachtmerrie. Het is ironisch, maar niet toe-

vallig, dat uitgerekend een van de meest dialectische denkers ooit zo'n steriele, dogmatische pro's en contra's uitlokte.

De wereldhistorische betekenis van Marx bemoeilijkt de interpretatie van zijn werk. Veel toepassingen van marxistische leerstellingen hebben weinig of niets met zijn kwikzilveren, dialectische geest te maken. Dat staat buiten kijf. Maar kan je Marx lezen en vergeten wat in zijn naam werd uitgericht? Wie denkt dat je Marx het best kan begrijpen door je strikt te beperken tot wat hij schreef, maakt zichzelf wat wijs. Velen gingen met Marx aan de haal. De onoverzichtelijke receptie en de uiteenlopende toepassingen van zijn werk maken deel uit van de werkingsgeschiedenis ervan. Het is goed om dat te beseffen, zonder daarom de moed te verliezen. Laat niemand het in zijn hoofd halen om Marx volledig te willen vatten. Dat kan en hoeft ook niet. Marx begrijpen wil niet zeggen hem helemaal begrijpen. Als hij vandaag weer tot leven zou komen, zoals in de theatermonoloog *MARX* van Stefaan Van Brabandt, zou hij de eerste zijn om toe te geven dat het marxisme geen eenduidige denkwijze, maar een hele familie van denkwijzen is. Een familie waarvan nogal wat leden onuitstaanbaar of zelfs compleet ontspoord zijn, maar niettemin een familie. Hij zou vloeken als hij zag wat er allemaal van zijn ideeën goed en zijn geesteskinderen is geworden, om nog te zwijgen van wat er in zijn naam is uitgericht. Als hij door een speling van het lot in de Sovjet-Unie van Stalin of het Cambodja van Pol Pot zou zijn beland, zou hij misschien wel het bittere genoeg hebben gesmaakt om op grond van een akelige interpretatie van zijn eigen geschriften ter dood te worden veroordeeld. Dat is minstens zo geloofwaardig als de veroordeling van Christus door Dostojevski's grootinquisiteur van Sevilla. Alleen zou Marx, als volbloed dialecticus, goed beseffen dat ook de meest groteske uitwassen van het marxisme niet alleen verband houden met, maar zelfs ondenkbaar zijn zonder de teksten waaronder hij zijn naam zette.